

24

Ғ.САФАРОВА, М.Э.ИНОЯТОВА,
Ш.Э.НЕМЯТОВ, Ф.М.КУЧКАРОВА

ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИНИ
КОНЦЕНТРИЗМ ТАМОЙИЛИ
АСОСИДА ТАНЛАШГА ОИД
ДИДАКТИК ЁНДАШУВЛАР

ТОШКЕНТ

УДК: 330.1 (075)
ББК 74.202я2

Р.Г.Сафарова, М.Э.Иноватова, Ш.Э.Неъматов, Ф.М.Кучка-
рова. Ўқув материалларини концентризм тамойинг асосида
танлашга оид дидактик ёндашувлар. –Т.: «Fan va technology»,
2012, 72 бет.

ISBN 978-9943-10-824-0

Ушбу китобда замонавий дарсликларда берилган ўқув материалларини структуралаш принциплари, ўқув материалларини структуралашда концентризм принципининг афзаллиги, ушбу принципнинг дидактик хусусиятлари, ўқув материалларини блокларга ажратиш йўналишлари, ўқув материалларини моделлаштиришнинг афзаллиги, концентризм принципи асосида тақдим этилган ўқув материалларининг ўқувчилар билан фаоллигини ривожлантиришдаги аҳамияти хақида фикр юритилган.

Китоб дарслик муаллифлари, тадқиқотчилар, ўқитувчилар ва кенг педагогик жамоатчилик учун муҳим илмий манба бўлиб хизмат қилади.

Тақризчилар:

п.ф.н. – И.Зокиров;
п.ф.н. – Г.Боймуродова

ISBN 978-9943-10-824-0

© «Fan va technology» нашриёти, 2012.

МУҚАДДИМА

Концентризм принципи битта умумий марказга йиғилган таълим мазмуни, таълим назариясида ўқув предметининг муайян курсидаги ўқув материалларининг алоҳида-алоҳида блок(гурух)ларга ажратилган ҳолда берилишини ифодалайди. Қайсиқим, ушбу блоклар муайян ўқув предмети бўйича белгилаб берилган ўқув материалларининг ҳажмини ифодалайди. Шу маънода концентризм принципи асосида белгилаб берилган ўқув материалларининг мазмуни ўқувчиларга тақдим этилган ўқув материалларининг ҳажми ва миқдорини белгилаб бериш имконини яратди. Концентризм принципи шу билан характерланганики, бу принцип асосида ўқув материалларини ўзида мужассамлаштирган дарсликлар ва ўқув кўлланмаларида матнлар, машқ ва масалалар, савол-жавоблар, таълимий топшириқлар тадрижий асосда муайян изчилликда тақдим этилади. Ўқув материалларини танлашда концентризм принципига таяниш натижасида ўқув материаллари аниқлигида концентризм мужассамлаштирилган ҳолда муайян кетма-кетликда жойлаштирилади. Бу, ўз навбатида, ўқувчилардаги ўқув кўникма-дарининг яхлит тарзда ривожланиб боришига имкон беради. Концентризм принципи асосида танланган ўқув материаллари тизимида айни бир хил билим ва тушунчаларнинг турли даражада ифодалангани намоён бўлади. Бунда ўқув материаллари тизимидаги билим ва тушунчалар концентр характеридаги таълим мазмуни доирасида, таълим жараёнининг муайян босқичларида ўқувчиларнинг ёш ва тараккиёт даражалари, фикр англаш ва фикр ифодалаш билан боғлиқ эҳтиёжлари ҳамда имкониятларини ҳисобга олган ҳолда тақсимланади. Шу нуктадан назардан ёндашилган ҳолда таълим жараёнида ўқувчиларнинг мустақил фикрлаши, сўз бойлигининг бир қадар жадал ривожлантирилиши кўзда тутилади. Чунки, таълим жараёнида ўқувчиларнинг сўз бойлиги ва ёзма нутқини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш эҳтиёжи мавжуд.

Синфлар кесимида ўқув материалларини концентризм принципида асосланган ҳолда белгилаб бериш натижасида таълим тизимида аниқ блокларни ташкил қилувчи таълимий материалларни ажратиш имконияти яратилади. Концентризм принципида тан-

данган ўқув материалларининг афзаллиги шундаки, бундай ўқув материалларининг ўқувчилар томонидан тўлиқ ўзлаштирилишига эришилади. Бунда ўқув материаллари ўқувчилар томонидан қуруқ ёлланмайди, балки аниқ ўзаро боғланган кетма-кетликда ўзлаштирилади. Ўқув материалларини концентризм принципи асосида танлашнинг ўзинга хос жиҳати шундаки, айни бир тушунча ва таърифни бир вақтнинг ўзида ҳар томонлама чуқур ўзлаштириш мумкин эмас. Мазкур тушунчанинг барча томонларини муайян концентрлар доирасида ўрганишни назарда тулган ҳолда ўқув материалларини танлаш дарсликларни таркибий жиҳатдан тақомиллаштириш ва таълим жараёни самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Ўқув материалларини муайян концентрлар доирасида тақдим этишнинг бошланғич босқичларида ўқувчиларнинг хиссий қабул қилиши ҳамда идрок кучи, уларнинг таълим жараёнида тўплаган нутқий малакалари тизимли тарзда ривожланади.

Ўқув материалларининг тадрижий асосда, изчил тақдим этилиши концентризм принципининг ўзинга хос хусусияти бўлиб, бу ўқувчилардаги билим, кўникма ва малакаларнинг ривожланишига асос бўлади. Шунга қўра, дарслик ва ўқув қўлланмаларда берилган ўқув материалларини концентризм принципи асосида танлашнинг дидактик асослари, концентр характердаги дарсликлар структураси каби муаммолар ўз ечимини кўтмоқда.

Педагогика фанида таълим мазмуни, ўқув материалларини танлаш принциплари, уларни структуралаштириш, жумладан, концентризм принципи асосида таълим мазмунини белгилаш каби бир қадар ўрганилган муаммолардандир.

Сўнгги йилларда педагогика фанига ўқувчилар билиш фаолиятини фаоллаштириш максалида ўқув материалларини концентризм тамойиллари асосида танлаш ғояси татбиқ этилмоқда. Бундай ёндашув ўқув жараёнини психологик, дидактик ва методик жиҳатдан ривожлантириш имконини беради.

Ислохотлар жараёнида дарсликларда берилган ўқув материалларининг таркиби, мазмуни ва уларни структуралаш тамойили ҳам янгидан белгилаб берилиши лозим. Мактаб таълимини инсонпарварлаштириш муносабати билан ўқувчиларга тақдим этиладиган ўқув материаллари ва уларни ўзлаштиришга сарфланган вақтни қисқартириш назарда тутилган. Бирок ўқув материаллари ҳажминини қисқартириш ўқув предмети ёки ўқув курси мазмунини илмий жиҳатдан саёзлаштиришга олиб келмаслиги керак. Бунинг учун

ўқув материалларини концентризм тамойили асосида структуралаш максалига мувофиқдир.

Шу нуктадан назардан ёндашилганда, таълим мазмунини модернизациялаш жараёнида муайян ўқув предмети бўйича ўқув материалларини танлаш ва уларни концентризм тамойили асосида структуралаш муҳим дидактик аҳамиятга эга. Бу ўқув материалларини танлашга асос бўлган дидактик тамойилларга аниқ мантабий таъриф беришни тақозо қилади. Чунки таълим жараёнига технологик ёндашувни татбиқ қилишда ўқув материалларини аниқ тамойилларга таянган ҳолда танлаш ва структуралаштириш муҳим ўрин эгаллайди.

Ўқув материалларини лойихалаштириш учун қуйдаги усуллардан фойдаланиш эътироф этилган: предметли, моделли ва белгили шакллар, мавзуларнинг структурали блок-чизмаси, таянч концептлар ва бошқалар. Бундай ҳолларда предметли моделлаштириш, график моделлаштириш, белгили моделлаштириш, структурали блок-чизма кабилардан фойдаланилган. Шунини таъкидлаш лозимки, дарслик мавзуларини ихчамлаштириш ва муайян блокларга жойлаштириш орқали мустаҳкам ўзлаштириш ўқув материалларининг бир вақтнинг ўзида тўрт шаклда: график, сонли, рамзий ва отзаки усул асосида тақдим этилишига имкон яратади.

Бунда таълим жараёнида ўқитилган ҳар бир ўқув предмети бўйича тушунчалар дутғининг зарурлигини ҳам таъкидлаш лозим. У дарслик ва ўқув қўлланмаларни асослаш, уларни яратилишининг янги имкониятларини аниқлаш, таълим натижаларини назорат этиш имконини беради. Шунингдек, у таълим мазмунини интеграциялашнинг янада юқори даражаларини таъминлаш ва технологик жиҳатдан ривожлантиришга шароит яратади. Ўқув ахборотларини тизимлаштириш ва модуллаштириш муаммосини қуйдаги йўналишларда тадқиқ этиш долзарб бўлашмоқда:

1) алоҳида ўқув фанлари, умуман таълим мазмунида ахборотларни тизимлаштириш ва муайян концентрларга жамлашнинг ўзаро уйғун тизимини яратиш;

2) тақдим этилган ўқув ахборотлари блокининг нисбийлиги, бу аввало, янги билимларнинг юзага келиши ва ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, уларни ўзлаштиришга бўлган талаблар асосида ўқув ахборотлари мазмунининг қайта танланганини ифодагайди. Ўқув материалларини бундай лойихалаш, ўқитувчиларда билимларни баён этишнинг янги шаклларига ўтишга қарши фаолиятти

билан боғлиқ бўлган муайян ижтимоий суғлиқни баргараф этишни талаб қилади.

Шунинг учун билимларни блоklarга ажратиш ва яхлит тизимга солишда ўқув материалларини тизимлаштириш ва тахлил қилишнинг асосий тамойиллари мuvoфик лойиҳалаштириш зарур. Ушбу тамойилни ўқув топшириқларини танлаш ва ўқувчилар томонидан ўқув материалларини ўзлаштирилишида ҳам ҳисобга олиш лозим. Чунки назарий материалларнинг мантикий асосларини ўрганиш жараёнида ўқувчилар унинг шаклланиш маромини қўзатиш ва чуқур ўзлаштириш имконига эга бўладилар.

Ўқув курсини мантикий блоklarга ажратиш ҳақиқатан аниқ ва яхши танланган ўқув топшириқларини изчил ўзлаштириш имконини беради. Уларни ўзаро таркибий қисмларга ажратиш натижа-сида эса ички алоқдорликларнинг чуқурлиги ва ҳар томонлама асосланганлиги, ўзаро уйғунлигини кўриш мумкин. Шу сабабли психологик принциплар асосида ўқув материалларини илмий асосланган ҳолда концентрларга ажратиш ва лойиҳалаш дидакти-канинг ўта долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Ўқув материалларини концентризм тамойили асосида танлаш натижа-сида қуйидаги дидактик афзалликлар вужудга келади.

1. Таълим жараёни субъектларида билимларни ўзлаштириш-та нисбатан дискрет, яъни узлуксиз ёндашув қарор топади.

Мазкур жараёнда ўқитувчи ҳар бир дарсда ўқув материалларини ўқувчилар билан ҳамкорликда тахлил қилади. Ўқув мате-риаллари таркибидан асосий ҳамда иккинчи даражали тушунчалар, билим, маълумотлар ажратилади. Асосий элементлар меъёрида амал қилиб турган билимлар тизими мазмунидан иборат бўлса, иккинчи даражали элементлар меъёрида ишлаб турган билимлар тизими мазмунини ягона мантикий яхлит дидактик бирлик, яъни концентрга мужассамлаштиради. Концентр таркибидати билимларнинг алоҳида қисмлари муайян бир дарсда янги мавзу сифатида ўрганилади ва бу жараёнда мазкур билимлар алоҳида аҳамият касб этиб, асосий билимларга айланади. Навбатдати дарслардан эса, иккинчи даражали дидактик бирлик сифатида ўрганиладиган янги элемент олинтилларини кейингилар билан боғловчилик вазифасини ўтайди.

Билимларни қисмларга ажратишда қуйидагиларга таяниш максалга мuvoфикдир:

а) билимларнинг дастлабки қисмлари;

б) билимларнинг асосий тушунчалар таркибига кирадиган қисмлари. Дарс жараёнида уларни ўзлаштириш ниҳоятда зарур, акс ҳолда, кейинги ўқув материалларини ўзлаштириш имконсиздир;

в) билимларнинг муайян қисмлари ўқувчиларнинг дунёқа-рашларини шакллантириш имкониятига эга.

Билимларнинг етакчи, асосий қисмлари ажратилгач, ҳар бир навбатдати дарсда ўқув материалларини онгли ва мустақкам ўзлаш-тириш максалда ўқитишнинг нисбатан мустақил тизимини ташкил этиш мумкин.

2. Таълим жараёни субъектларига тақдим этиладиган билим-ларни ўзлаштиришга нисбатан функциянал-тизимли ёндашув ҳам дидактик бирликларни яхлитлаш ва ягона концентрларга жамлашда муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу ёндашув танланган билимлар ва ўқув материалларини тахлил этиш, унинг ҳар бир қисмига хос бўлган вазифаларни аниқ-лаш, алоҳида аҳамиятга эга бўлган билимларни тизимлаштирган ҳолда муайян концентрга жамлаш, билимларни тизимли ўзлаш-тириш конуңлари ҳамда ўқувчиларга билим беришда интеллектуал кўникмаларни шакллантиришнинг умумий воситаларидан фойдала-нишга асосланади.

Ўқувчилар ўқув материалларини муайян изчилликда ўрганиш жараёнида улардан билимларни ажратиб, уларнинг вазифаларини изоҳлашга ўрганишлари лозим. Шу тарика, ўқув курси ёки муайян бўлим бўйича билимлар ва уларнинг қисмларини қиссий тахлил қилиш кўникмасини эгаллашлари зарур. Бунинг натижа-сида умумий вазифалар билимлар таркибидати умумийликни тақозо этиши ва бундай қисмлар ҳосилда билимларни эгаллаш имкония-тини беришини англаб етдилар. Шунинг учун ҳам муайян кон-центрларни ҳосил қилишда билимларнинг бажаредиган вазифаси муҳим омил ҳисобланади.

3. Ўқувчиларга тақдим этиладиган билимларни муайян кон-центрларга жамлашда тизимли-структурали ёндашув ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Бундай ёндашувда танлаб олинган билимларнинг ўзаро мuvoфиклиги ўта муҳим ҳисобланиб, ўз ичига ўзаро алоқадор тушунчалар ва маълумотларни камраб олади. Бунда билимларнинг таркиби ўқувчиларга тайёр ҳолда тақдим этилмайди, балки уларнинг ҳусусиятини изчил тарзда ифодаловчи динамик тизим сифатида тақдим этилади. Ўқув материалларини тахлил этиш ва унинг